

DOI: [10.32702/2307-2156-2020.9.100](https://doi.org/10.32702/2307-2156-2020.9.100)

УДК 338.2:351.863

*В. В. Рыков,
аспірант кафедри економічної політики та врядування,
Національна академія державного управління при Президентові України,
Заступник голови Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури м. Києва
ORCID ID: 0000-0002-8243-6558*

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

*V. Rykov
Postgraduate student of the Department of Economic Policy and Governance,
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine,
Deputy chairman of the QDCB of Kyiv,
Qualification and disciplinary commission of the bar of Kyiv*

PROMISING DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC SECURITY SYSTEM IN UKRAINE

У науковій статті висвітлюється сутність та еволюція терміну «економічна безпека». З'ясовано, що термін «економічна безпека» базується на основі детермінантів та принципів безпеки. Встановлено, що можливість економіки країни в цілому та її окремих регіонів забезпечувати стабільний розвиток і надійний захист економічних інтересів громадян, господарюючих суб'єктів і держави в цілому. Економічна безпека країни може розглядатися з позиції забезпечення захисту життєво важливих інтересів усіх жителів країни, суспільства і держави в економічній сфері від внутрішніх і зовнішніх загроз. Автор зазначає, що економічна безпека – це динамічний елемент економіки, що адаптується до вимог свого часу. Таким чином, розглядаючи поняття економічної безпеки, слід виходити з визначення рівноваги економічної системи та її подальшого сталого розвитку. Разом з тим економічний розвиток може бути забезпечено різними факторами, носити екстенсивний або інтенсивний характер.

The scientific article highlights the essence and evolution of the term "economic security". The term "economic security" has been found to be based on determinants and security principles. It is established that the ability of the economy as a whole and its individual regions to ensure stable development and reliable protection of economic interests of citizens, businesses and the state as a whole. The economic security of the country can be considered from the standpoint of ensuring the protection of vital interests of all inhabitants of the country, society and the state in the economic sphere from internal and external threats. The author notes that economic security is a dynamic element of the economy that adapts to the requirements of its time. Thus, considering the concept of economic security, we should proceed from the definition of the balance of the economic system and its further sustainable development. However, economic development can be ensured by various factors, be extensive or intensive.

The author emphasizes that the quality of life has a decisive influence on security in the economic sphere. For example, social status, education, profession, income level - all this characterizes the quality of life. That is why it is necessary to fight poverty along with strengthening social protection. A high level of economic security provides a state of the economy and its institutions of management, in which it is able to withstand and successfully address any external and internal threats, to create conditions for sustainable development of its social institutions.

According to the author, the main direction of ensuring the economic security of Ukraine in the medium term is to ensure the territorial integrity of the state. The liberation and restoration of Donbass requires significant investment. However, the region's industry was still outdated, so it needed modernization in any case. Immediately after the deoccupation of the region, this process can be implemented by attracting money from financial donors and foreign investment.

The result of the study was the development of the author's model of neutralizing threats to economic security by making management decisions

Ключові слова: безпека; економічна безпека; форми економічної безпеки; економічна безпека держави; напрями формування економічної безпеки; механізми державного управління.

Key words: security; economic security; forms of economic security; economic security of the state; directions of formation of economic security; mechanisms of public administration.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Трансформація економічної системи в Україні, відповідно до змін світового господарства в умовах глобалізації, супроводжується значним посиленням ролі економічної безпеки як фундаментальної основи економічної ефективності держави в цілому.

Система економічної безпеки держави перманентно перебуває під впливом кризових явищ, їх складові елементи можуть негативно відобразитись на стані об'єктів економічної безпеки національної економіки. Важливим завданням економічної науки є змістовне наповнення категорії «економічна безпека» з урахуванням розвитку сучасного економічного середовища, яке динамічно розвивається в умовах економічної кризи та підвищених ризиків. Сьогодні встановлюються нові відносини між суб'єктами господарювання у напрямку вдосконалення економічної безпеки їх діяльності. Тому проблема визначення перспективних напрямків економічної безпеки на сучасному етапі розвитку економіки є актуальною, а дослідження теоретичних основ економічної безпеки та побудова їх основи сучасних методів її оцінки мають важливе прикладне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Економічні інтереси, в силу їх виключно важливої ролі в ринковій економіці, знаходяться у фокусі досліджень вчених-економістів. Теоретичні проблеми, пов'язані з різними аспектами економічних інтересів і їх взаємодії, досліджувались в роботах наступних зарубіжних авторів: М. Вебера, А. Маршалла, К. Менгера, А. Сміта, І. Фішера, Й. Шумпетера та ін.

У національній економічній науці досі залишається дискусійним питання про сутність економічної безпеки. До теперішнього часу налічується не менше двох десятків визначень різних за своїм смисловим навантаженням. Серед вітчизняних авторів, які приділяли в своїх роботах значну увагу аспектам економічної безпеки, можна виділити Бендікова М.А., Вишнякова Я.Д., Гончаренко Л.П., Драга А.А., Клейнера Г.Б., Огорокова Л.Г., Олейникова Е.А., Тамбовцева В.Л., М. Єрмошенко, В. Мунтян, Харченко С.А., Черкасова В.В. та ряд інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). В процесі проведення наукового дослідження ми ставимо собі за мету проаналізувати еволюцію, детермінувати та визначити основні ознаки поняття економічної безпеки та визначити перспективні напрямки її формування в умовах функціонування сучасної економічної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Економічна безпека є базисом для забезпечення національної безпеки країни в цілому і її сталого соціально-економічного розвитку. Розкриваючи визначення економічної безпеки можна виходити з різних трактувань.

Економічну безпеку можна визначити як можливість економіки країни в цілому та її окремих регіонів забезпечувати стабільний розвиток і надійний захист економічних інтересів громадян, господарюючих суб'єктів і держави в цілому. Економічна безпека країни може розглядатися з позиції забезпечення захисту життєво

важливих інтересів усіх жителів країни, суспільства і держави в економічній сфері від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Більш розгорнуте визначення економічної безпеки передбачає досягнення такого стану економіки, при якому забезпечується досить високий і стійкий економічний ріст, ефективно задоволення економічних потреб, контроль держави за рухом і використанням національних ресурсів, захист економічних інтересів країни на національному і міжнародному рівні.

Таким чином, розглядаючи поняття економічної безпеки, слід виходити з визначення рівноваги економічної системи та її подальшого сталого розвитку. Разом з тим економічний розвиток може бути забезпечено різними факторами, носити екстенсивний або інтенсивний характер.

На думку проф. Г. Стеннлінга (G. Standing), економічна безпека - це сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного відновлення і самовдосконалення. Провідним суб'єктом забезпечення економічної безпеки дослідник визначає державу. При цьому Дж. Стеннлінг говорить про центральну роль суспільства, представники якого повинні усвідомити взаємозв'язок своєї власної долі і долі країни і виробити установку на спільні дії щодо її захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз [1].

Як зазначає Дж. Стігліц (J.E. Stiglitz), економічна безпека - це поєднання внутрішніх і зовнішніх факторів, що сприяють ефективному динамічному зростанню національної економіки, її здатності задовольняти потреби суспільства, забезпечувати конкурентоспроможність на зовнішніх ринках, гарантуючи можливість усунення загроз і втрат [2]. За словами А. Ілларіонова, економічна безпека країни розуміється як поєднання економічних, політичних і правових умов, що забезпечують довгострокове стійке виробництво максимального обсягу економічних ресурсів на душу населення найбільш ефективним способом. Дослідник зазначає, що вирішальна роль в забезпеченні економічної безпеки належить ефективній реалізації економічної політики. Проте позиціонування держави, як ключового суб'єкта забезпечення економічної безпеки призводить А. Ілларіонова до тези про те, що підвищення рівня економічної безпеки обов'язково вимагає скорочення масштабів державного втручання в економіку [3].

Х. Хагнес (H. Hungnes) під економічною безпекою розуміє найважливішу якісну характеристику економічної системи, що визначає її здатність підтримувати нормальні умови життєдіяльності населення, стійке забезпечення ресурсами розвитку народного господарства, а також послідовну реалізацію державних інтересів [4].

Таким чином, на сьогоднішній день немає єдиного і закріпленого законодавством визначення поняття «економічна безпека». Власне економічна безпека має внутрішню структуру, що складається з трьох елементів: економічної незалежності; стабільності і стійкості національної економіки; здатності до саморозвитку і прогресу, що особливо важливо в сучасному світі.

В Україні для захисту держави від загроз економічній безпеці був виданий Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України». Сучасні загрози економічній безпеці України можна розділити на дві групи. Перша група включає в себе загрози, за якими вже розроблені заходи щодо їх нейтралізації, а друга - загрози і проблеми, які ще не повністю проявили свій негативний вплив на економіку України.

Далі виділимо найбільш значимі загрози, наведені в Стратегії економічної безпеки України і входять до першої групи: монополна, олігархічна, ресурсозатратна модель економіки; відсутність чітких стратегічних цілей, пріоритетних напрямків та завдань для розвитку соціальної економіки України, військової економіки та науки і техніки, а також об'єднання ресурсів для досягнення зазначених цілей; значний рівень тінізації та криміналізації економіки держави, кланова система перерозподілу суспільних ресурсів; розбалансоване державне регулювання і корупційний вплив на бізнес; перманентна залежність економіки держави від зовнішніх ринків; постійне зростання розміру державного боргу; зменшення доходів домогосподарств та підвищення рівня безробіття; втрата контролю над міграційними процесами унаслідок бойових дій; знищення економіки та механізмів життєзабезпечення на тимчасово окупованих територіях, незаконне перевезення виробничих ресурсів на територію Росії [5].

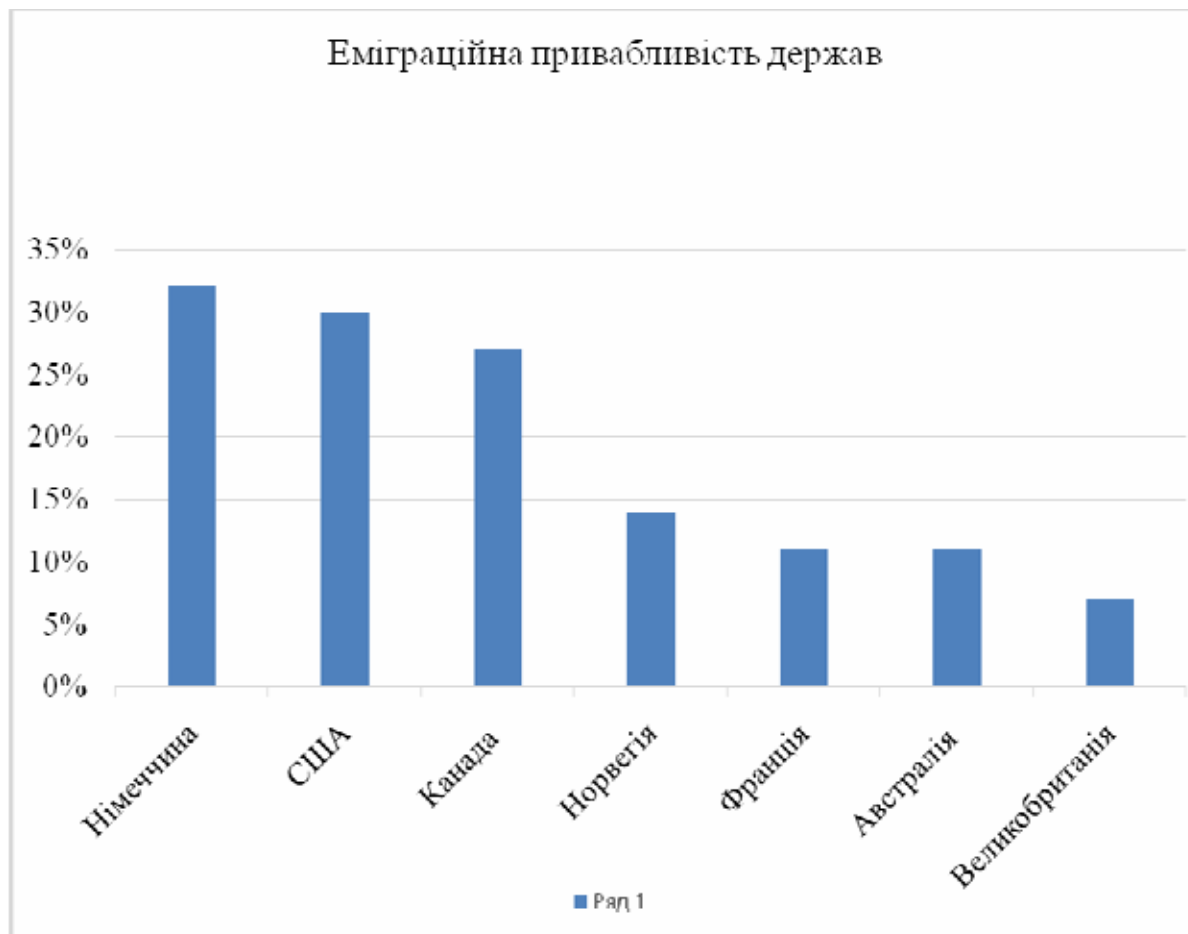
Важливо зазначити, що визначальний вплив на безпеку в сфері економіки має якість життя. Наприклад, соціальний статус, освіта, професія, рівень доходу людини - все це характеризує якість життя. Саме тому слід вести боротьбу з бідністю поряд з посиленням соціального захисту населення. Високий рівень економічної безпеки забезпечує такий стан економіки та інститутів її управління, в якому вона здатна протистояти і успішно вирішувати будь-які зовнішні і внутрішні загрози, створювати умови для сталого розвитку її соціальних інститутів.

В останні роки процес «експорту інтелекту» носив прихований характер. Якщо у дев'яностих роках вчені виїжджали за кордон, то останні роки п'ять фахівців, живучи в Україні, працює за міжнародними контрактами. Як зазначає заступник директора Центру міграційних досліджень Варшавського університету Павло Казмарзік, результат еміграції - втрата людського потенціалу. Втрати держави від такого роду «експорту інтелекту» за оцінками професора І. Мельникова становили 600-700 мільйонів доларів на рік [6].

Необхідно відзначити, що така завуальована експлуатація вітчизняного людського капіталу на користь іноземної держави є не менш, а може бути навіть більш небезпечною, так як носить прихований характер.

Ринкові перетворення в східноєвропейських країнах, орієнтовані на іноземні інвестиції, виявилися згубними для науки. Прикладні дослідження були частково або повністю припинені.

За останнє десятиліття через стрімкий економічний розвиток зросла кількість висококваліфікованих науковців – мігрантів до Республіки Корея, Гонконгу, Сінгапуру, Таїланду, Індонезії, Китаю [7; с.11]. Як і деякі сусідні країни, Україна має високий рівень підготовки фахівців, особливо в фізико - математичній та технічній сфері. Україна має великий потенціал в галузі інновацій, особливо в галузі інформаційних технологій. Міграційні аналітичні дослідження показують, що ЄС є більш привабливим для потенційних іммігрантів з вищою освітою, ніж Сполучені Штати. За результатами соціологічних досліджень, проведених «Blue card», потенційні мігранти відзначили високу еміграційну привабливість держав-членів ЄС (діаграма 1) [8].

Діаграма 1. Еміграційна привабливість держав

Більш ніж 25% мігрантів, що працюють в ЄС, мають вищу освіту в порівнянні з понад 35% у тих країнах, що не є членами ОЕСР [9].

Сьогодні проблема збереження людського капіталу в науковому середовищі може бути вирішена не тільки за рахунок державної фінансової підтримки, але і за рахунок залучення бізнесу в науку. Наприклад, в Силіконовій долині - центрі зосередження науки в США, більша частина дослідних робіт здійснюється малими підприємствами за підтримки урядових грантів, що значно прискорює процес комерціалізації наукового знання і забезпечує високий рівень віддачі від досліджень. В Україні для реалізації цієї мети створено систему технологічних парків (схема 1).

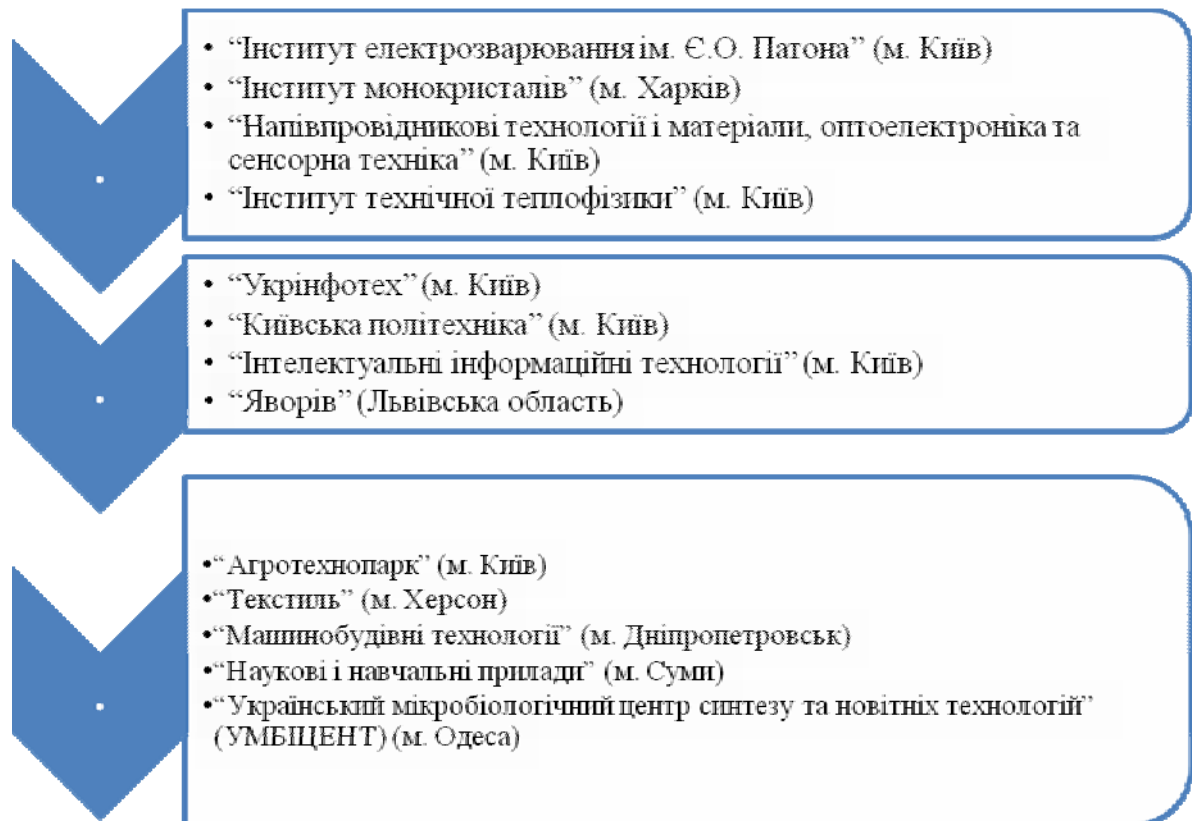

Схема 1. Технологічні парки в Україні

Залишаючись в Україні фахівці і вчені, які займаються науковими дослідженнями і розробками та бажають продовжити свою наукову кар'єру, часто не мають ні коштів, ні обладнання, ні мотивації для проведення серйозних досліджень. Таким чином, рішення проблеми «експорту інтелекту» криється в необхідності підняття престижу науки, що неможливо без участі держави і формування відповідної законодавчої бази, що дозволяє захистити інтелектуальні права самих дослідників.

Проблема зайнятості в умовах економічної нестабільності також багато в чому визначає економічну безпеку країни. Якість та кількість людського капіталу є основними факторами розвитку вітчизняної економіки в умовах глобалізаційних змін. Проблема безробіття існує в багатьох країнах, включаючи Україну. Необхідною умовою реалізації ефективних заходів щодо збільшення зайнятості є об'єктивний облік чисельності безробітних. В даний час для реалізації цієї мети використовується метод вибіркового обстеження населення.

Про недосконалість даного методу красномовно свідчать статистичні дані: 8 млн. працездатних громадян України не зайняті в економіці країни, але не є безробітними. Слід зазначити, що ефективне використання Порталу Дія сприятиме розвитку регіональних і загальнодержавних інформаційно-аналітичних систем[10].

Одним з напрямків в реалізації цього завдання, на думку деяких вчених, є розробка цільових програм сприяння зайнятості, кожному регіону необхідно оперувати власною програмою сприяння зайнятості та соціального захисту населення, спрямованої на стабілізацію зайнятості, створення умов для навчання працівників, отримання ними додаткових спеціальностей.

Для збільшення зайнятості необхідні нові робочі місця, їх структура повинна бути оптимізована, і це зачіпає всі галузі матеріального виробництва. Тому програми зростання зайнятості, розроблені окремо від програм розвитку галузей економіки, не здатні забезпечити збільшення чисельності працівників.

Для подальшого вироблення ефективного механізму щодо усунення загроз економічній безпеці, необхідно визначити причини виникнення цих загроз. Причини виникнення загроз можуть класифікуватися в залежності від сфери впливу: економічні (причини фінансового характеру, низький рівень диверсифікації виробництва та інші); правові (недосконалість законодавчої бази); політичні (причини, пов'язані з внутрішньою політикою України або політикою країн-партнерів).

Наслідки впливу перерахованих загроз можуть впливати на економіку країни як негативно, так і позитивно. Для нейтралізації загроз економічній безпеці пропонуємо модель прийняття управлінських рішень (схема 2).

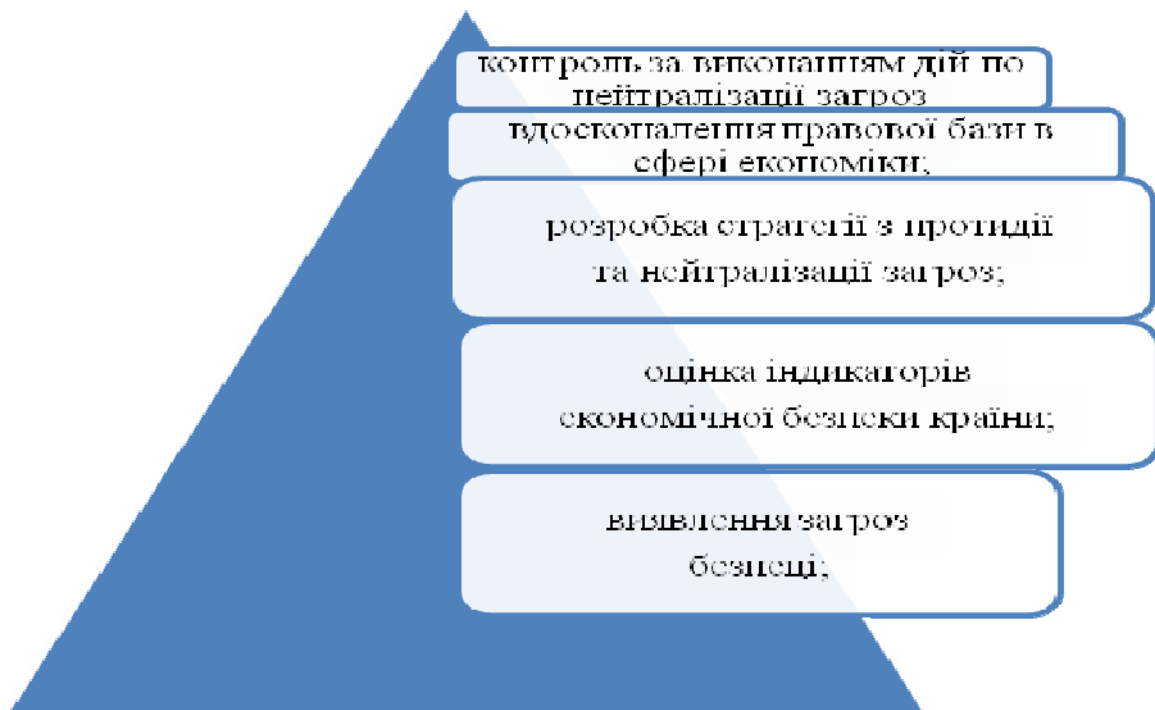

Схема 2. Модель прийняття управлінських рішень

Дана модель включає в себе наступні п'ять етапів: 1) виявлення загроз економічній безпеці; 2) оцінка індикаторів економічної безпеки країни; 3) розробка стратегії з протидії та нейтралізації загроз; 4) вдосконалення правової бази в сфері економіки; 5) контроль за виконанням дій по нейтралізації загроз.

Пропонована універсальна модель дозволить швидко виявити, запобігти, звести до мінімуму і нейтралізувати загрози економічній безпеці України.

Далі необхідно визначити основні завдання в галузі забезпечення національної економічної безпеки України: виявлення зовнішніх і внутрішніх загроз економічній безпеці; здійснення оперативних і довгострокових заходів щодо запобігання і нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз; зростання економіки і рівня життя населення; подолання технологічної залежності від інших країн; удосконалення системи державної влади; контроль за дотриманням законодавства; справедливе і взаємовигідне співробітництво з усіма державами світу і т.д.

Основним напрямком забезпечення економічної безпеки України в середньостроковій перспективі є забезпечення територіальної цілісності держави. Визволення та відновлення Донбасу потребує значних капіталовкладень. Проте, промисловість регіону все одно була застарілою, тому у будь-якому випадку потребувала модернізації. Відразу після деокупації регіону цей процес можна реалізувати, залучивши гроші фінансових донорів та іноземні інвестиції.

Нами були визначені і інші способи нейтралізації загроз і підвищення рівня економічної безпеки України. Ми наполягаємо на тому, що починати діяти необхідно з регіонів країни. Для цього пропонується створення у кожній області Департаменту економічної безпеки.

Основна ідея створення окремої державної структури в кожному регіоні зумовлена тим, що крім поточного управління економічною безпекою і протидією корупції, перспективним напрямком могло б стати створення нового інституту, який розроблятиме регіональну політику в сфері економічної безпеки, та матиме у своєму розпорядженні управлінські інструменти, які дозволяють досягти високого рівня економічної безпеки. Вони розподіляються за групами.

Перша група включає в себе інформаційну та фінансову безпеку, оскільки для успішного функціонування валютно-фінансової сфери необхідно домогтися на рівні регіону і держави в цілому міцної основи довіри господарюючих суб'єктів і населення до ринку фінансових послуг.

Друга група інструментів включає активне впровадження програм соціально – економічного розвитку, що передбачають створення нових робочих місць, підвищення рівня заробітної плати і зниження рівня міграційної активності. Крім того Департамент здійснюватиме контроль з розвитком системи науково – дослідних установ та технопарків. Здійснюватиме інвестиційну підтримку перспективних наукових розробок і проектів.

Третя група інструментів включає пільги компаніям, що інвестують в основні засоби. Призначення і виділення самостійної структури Департаменту полягає в контролі, регулюванні, проектуванні та оцінці ефективності інструментів, які можуть зробити істотний вплив на стан економічної безпеки України.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, можна зробити наступні висновки.

1. На сьогоднішній день існує чимало загроз, що негативно впливають на національну економіку, а значить, і на безпеку в економічній сфері України.
2. Реалізація та розвиток наведених напрямків дозволить забезпечити довгостроковий розвиток України як соціально орієнтованої держави з високотехнологічною та конкурентоспроможною економікою.
3. В основі підтримки економічної безпеки для подальших досліджень перспективним напрямком може стати запропонована автором модель та інші схеми, спільно об'єднані в єдиний механізм забезпечення економічної безпеки.
4. Для подолання загроз економічній безпеці сучасної України потрібна якісна трансформація економічної дійсності, тобто необхідна орієнтація на сфери господарювання, в яких наша держава може завоювати світове лідерство.
5. У сучасних умовах гарантія економічної безпеки країни - це головна умова для стійкого соціально-економічного розвитку національної економіки. Саме тому Уряд України має використовувати всі доступні засоби щодо усунення загроз економічній безпеці, прагнути до їх повної нейтралізації.

Список використаних джерел.

1. Standing G. Beyond the New Paternalism: Basic Security as equality. *Journal of Sociology & Social Welfare*. 2003. Vol. 30(2). P. 195-196.
2. Stiglitz J. E. Capital market liberalization, economic growth, and instability. *World development*. 2000. Vol. 28(6). P. 1075-1086.
3. Илларионов А. Критерии экономической безопасности. *Вопросы экономики*. 1998. № 10. С. 35–58.
4. Hungnes H. Using common factors to identify substitution possibilities in a factor demand system with technological changes. *EconStor*. 2016, no. 849. URL : <https://www.econstor.eu/handle/10419/192831> (Last accessed: 27.07.2020).
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text> (Дата звернення: 27.07.2020).
6. Іденко Ю. Еміграція по-українськи: «відтік мізків» чи світовий досвід? УНІАН, 2011. URL: <https://www.unian.ua/economics/soc/546028-emigratsiya-po-ukrajinski-vidtik-mizkiv-chi-svitoviy-dosvid.html> (Дата звернення: 27.07.2020).
7. Ерфан Є. А. Особливості міжнародної міграції висококваліфікованих працівників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 18(2). С. 10-14.
8. Kancs, A., & Ciaian, P. The EU Blue Card: Managing migration challenges and opportunities for developing countries, JRC Technical Reports. *European Commission*, 2015. JRC94323, EUR 27080 EN.
9. Regional integration and labour mobility linking trade, migration and development. *United Nations*, 2014 URL: http://www.unescap.org/sites/default/files/STESCAP2688_No81.pdf (Last accessed: 27.07.2020).
10. Про реалізацію експериментального проекту щодо застосування відображення в електронному вигляді інформації, що міститься у паспорті громадянина України у формі картки, та відображення в електронному вигляді інформації, що міститься у паспорті громадянина України для виїзду за кордон: Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2020 р. № 278 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/278-2020-%D0%BF#Text> (Дата звернення: 27.07.2020).

References.

1. Standing, G. (2003), “Beyond the new paternalism: Basic security as equality” *Journal of Sociology & Social Welfare*, vol. 30(2), pp. 195-196.
2. Stiglitz, J. E. (2000), “Capital market liberalization, economic growth, and instability”, *World development*, vol. 28(6), pp. 1075-1086.
3. Илларионов, А. (1998), “Критерии экономической безопасности”, *Вопросы экономики*, no.10, pp. 35-58.
4. Hungnes, H. (2016), “Using common factors to identify substitution possibilities in a factor demand system with technological changes”, *EconStor*, [Online], vol. 849, available at: <https://www.econstor.eu/handle/10419/192831> (Accessed 27 July 2020).
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), Decree of the President of Ukraine, On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine “On the National Security Strategy of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text> (Accessed 27 July 2020).
6. Idenko, Y. (2011), “Emigration in Ukrainian: "brain drain" or world experience?”, *UNIAN*, [Online], available at: <https://www.unian.ua/economics/soc/546028-emigratsiya-po-ukrajinski-vidtik-mizkiv-chi-svitoviy-dosvid.html> (Accessed 27 July 2020).
7. Erfan, Ye. A. (2018), “Features of international migration of highly skilled workers”, *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, Vol. 18 (2), pp. 10-14.
8. Kancs, A., & Ciaian, P. (2015), *The EU Blue Card: Managing migration challenges and opportunities for developing countries*, JRC Technical Reports, European Commission, JRC94323, EUR 27080 EN.

9. United Nations (2014), “Regional integration and labour mobility linking trade, migration and development”, available at: http://www.unescap.org/sites/default/files/STESCAP2688_No81.pdf (Accessed 27 July 2020).

10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2020), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the implementation of the pilot project on the use of electronic display of information contained in the passport of a citizen of Ukraine in the form of a card, and electronic display of information contained in the passport of a citizen of Ukraine for travel abroad”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/278-2020-%D0%BF#Text> (Accessed 27 July 2020).

Стаття надійшла до редакції 28.07.2020 р.